

A KUNOK HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI A SZOMSZÉDOS URALKODÓHÁZAKKAL*

Bevezetés

A nomádokról szerzett információink gyakran egyoldalúak. Ez részben azzal magyarázható, hogy a legtöbb nomád nép – köztük a vizsgált kunok – esetében nem rendelkezünk belső írott forrásokkal, ennek következtében a velük kapcsolatba került népek írástudóinak munkáiból szerezhethetünk információkat róluk. Ugyanakkor ezek az ún. külső források gyakran torzítanak, és a két civilizáció, azaz letelepültek és a nomádok viszonyát a háborúskodásra szűkítik le. Ennek az a magyarázata, hogy leginkább a földműves kultúrák elleni háborúik kapcsán említik a nomádokat a különböző megtámadott térség, így a Kijevi Rusz, Bizánc, a Grúz Királyság és a Magyar Királyság kútfoi.¹ Természetesen békés, így kereskedelmi, diplomáciai és házassági kapcsolatok is voltak a két csoport között. Dolgozatomban a kunok és a letelepült társadalmak egy békés aspektusát, a házasságkötéseket, illetve azok hátterét vizsgálom a korabeli források alapján. A házasságokra gyakran a két hatalom közötti harcokat záró békekötések alkalmával került sor, amikor a korábbi ellenfelek a békét házassággal pecsételték meg, vagy azt egy házassággal kívánták biztosítani. Ezen kívül dinasztikus kapcsolatok létrehozására a két fél közötti szövetségkötések alkalmával is sor kerülhetett.

Itt egy kis kitérőt kell tennem, és meg kell indokolnom, hogy miért használom a „dinasztikus” házasság fogalmát a munkámban, noha a kunoknak nem volt uralkodóházuk, vagyis nem volt olyan uralkodó az élükön, aki mint az államhatalom megtestesítője vezette volna a kunok gazdasági, társadalmi és politikai életét. Ez a nomád nép ugyanis nem hozott létre birodalmat, és nem állt központi hatalom irányítása alatt.² Az

* A tanulmány megírását az OTKA (K 68762) támogatta.

¹ A szomszédos földműves, letelepült civilizációk írástudóinak munkáiból egy folyamatosan háborúzó, harcos nép képe rajzolódik ki, lásd SINOR, D.: „The Inner Asian warriors.” *Journal of American Oriental Society* (101) 1981, 133–144; GOLDEN, P. B.: „War and Warfare in the Pre-Čingisid Western Steppes of Eurasia”, in *Warfare in Inner Asian History (500–1800)*, ed. N. Di Cosmo, Leiden 2002, 105–172; GIEBAUF, J.: „A lovasnomád fegyverzet és harcmodor az ellenfelek beszámolóinak tükrében”, in *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. Balogh L. – Keller L., („Magyar Őstörténeti Könyvtár” 21.), Budapest 2004, 26–37.

² A kunokra mint birodalommal nem rendelkező nomád népre lásd GOLDEN, P. B.: „The Qipčaq of Medieval Eurasia: An Example of the Stateless Adaptation in the Steppes”, in *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, ed. G. Seaman – D. Marks (“Ethnographics Monograph series, Monograph” 2.) Los Angeles 1992, 132–157.

A 12. század végén Koncsak kán alatt kezdődött egységesítési folyamatot a kán fia, Jurij Koncsakovics is folytathatta – erre utalhat az óorosz évkönyv azon megjegyzése, hogy Jurij

azonban kiderül a forrásokból, hogy a szomszédos népekkel akár háborús, akár szövetségi viszonyba került kun törzsek szövetségének élén olyan kánok álltak, akik kiemelkedtek a kunok vezetői közül. Ha a kútfőkben említés történik a házasságokról, akkor gyakran látható – vagy az esemény kapcsán, vagy pedig az előzményekből, esetleg később történetekből –, hogy a házassági kapcsolatokban résztvevő lányok jelentős törzsfőknek a családjából származnak. Ha erről nem beszélnek, akkor is a legtöbb esetben nyilvánvalóvá válik, hogy a kunok vezető rétegével kötnek házasságot. Forrásaink leggyakrabban ilyen jelentős vezetők lányaival való házasságkötésről tudósítanak,³

a „polovecek között a legnagyobb”, lásd *Полное собрание русских летописей*. Москва 2001², II. 740. (továbbiakban *PSRL*). Ennek az egységesülési folyamatnak azonban a mongolok megjelenése véget vetett. Lásd GOLDEN, P.B.: „Cumanica I. The Qipčaq in Georgia.” *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4 (1984), 45–87, 67. (a továbbiakban *АЕМАе*)

³ Ilyen többek között a 11. században a bizánci és az orosz forrásokból jól ismert, és fontos szerepet betöltő Tugorkann, a 12. században Otrok, majd később Otrok fia, Koncsak. Ez utóbbi volt az, aki elkezdte a kun törzseket egyesíteni; fia Jurij Koncsakovics feltehetően sikeresen követte apja egységesítő politikáját, és ezzel magyarázható, hogy az óorosz évkönyvek szerint ő a legnagyobb a kunok között (GOLDEN, „Cumanica I.”, 67). Taticsev két Koncsakról ír, az egyik közülük Кончак Казибайрович, a másik pedig Кончак Туксобич. L. ТАТИЩЕВ, В.: *История Российская*, Москва 2005, II. 410. Ez utóbbi alak a *Токсобич*, azaz a Tokszoba szlávósított változata. A források alapján Koncsak törzse, a Tokszoba – az óorosz források Токсобичи törzse (*PSRL* II. 342, 455, 641.) – a „vad” kunok (*половци дикуи*) egyik vezető törzse lehetett. Lásd GOLDEN, P. B.: „The Polovcii Dikii”, *Harvard Ukrainian Studies* 34 (1979–1980), 262–309, 306. Területük a Dontól és a Donyectől a hvárezmi steppéig húzódott. L. GOLDEN, P.B.: „Cumanica IV. The Tribes of the Cuman-Qipčaq.” *АЕМАе* 9 (1995–1997), 99–122, 119–120. A törzs nevének etimológiája kapcsolatban állhat a nyugati törkök Tuhsi csoportjának nevével. Lásd SÜMER F.: *Oğuzlar*. Istanbul. 1980³, 27. Mások szerint összeköthető a török *toqus/toquz* ‘kilenc’ jelentésű szóval. Egy harmadik magyarázati lehetőség a *toq* ‘tele, elege van’ + *saba* ‘börtömlő’. Lásd RÁSONYI L.: „Kuman Özel Adları.” *Türk Kültürü Araştırmaları*, III–IV, 1966–1969, 132. Egy negyedik magyarázat szerint lehet méltóságnév is ‘zászlóvivő, ezredes’. Lásd RÁSONYI L.–BASKI I.: *Onomasticon Turcicum. Turkic Personae Names*, coll. by L. Rásonyi, Bloomington 2007, 765. Végül pedig a mongol *toġusu(n)* ‘por’ szóval is összeköthető, így lehet ‘poros sivatagban élő nemzetség, törzs’ (GOLDEN, “Cumanica IV.”, 120).

Pritsak úgy gondolja, hogy ez a család a Mandzsúriából nyugatra vándorolt Ölberli uralkodóházhoz tartozik. Véleménye szerint az Ölberlik valamikor 1090 és 1100 között jelentek meg Európában, és gyorsan hatalomra tettek szert. Lásd PRITSKAK, O.: „The Polovcians and Rus.” *АЕМАе* 2 (1982), 321–380, 368–369. Bacsman vezetésével 1237-ben az Ölberlik álltak szemben a mongolokkal. Lásd RASHIDUDDIN FAZLULLAH: *Jami' u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols*. I–III. Transl. and annotated by W. M. Thackston. („Sources of Oriental Languages and Literatures” 45.) Cambridge 1999, 326. Ugyanebből a törzsből vagy nemzetségből származott az egyik leghíresebb mameluk szultán, Beybars. Lásd KOROBENIKOV, D.: „A broken mirror: The Qipčaq world in the thirteenth Century”, in *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, ed. by Fl. Curta – R. Kovalev, Leiden – Boston, 2008, 379–412, 405. Az Ölberli(g) törzs etimológiája a mongol *ölöbür/ölbür* ‘gyenge’ és egy *-lig* melléknévképző suffixum. Mi-

hozzá kell tenni azonban, hogy néha magukról a forrásokban általában név szerint említett apákról sincs a nevüknél több adatunk. A Balkán-félszigeten megtelepedett kunok és a latin lovagok közötti házasságok természetesen több szempontból sem tekinthetők „dinasztikus” jellegűnek, mivel sem a nyugati előkelők, sem a kunok élén állók nem voltak uralkodók. Azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a források alapján Ionas és Saronius az ott élő kunok vezetőinek tekinthetők. Ezt támasztja alá az a tény, hogy Ionast a kunok hatalmi szervezetével kapcsolatosan kevésbé tájékozott szerző, Albericus *rex*nek nevezi.⁴ Hasonlóan, mikor IV. Béla (1235–1270) fiát, a későbbi V. Istvánt (1270–1272) eljegyezte egy kun lánnyal, számára apatársra az országába betelepedett nép vezetője volt. Vagyis a keresztény uralkodók a kunok vezetőjének tekintik azokat, akikkel ilyen jellegű kapcsolatokra lépnek.

Munkámban a következőképpen csoportosítom a házassági kapcsolatokat. Először a harcokat követő békeszerződések alkalmával kötött házasságokra, majd a szövetségkötéseket megpecsételő frigyekre idézek adatokat. Végül néhány olyan házasságkötésről is van tudomásunk, amelyeknek pontos körülményeiről nem rendelkezünk információkkal, de következményeit tekintve igen jelentősnek minősíthetők. Ezekre is idézek néhány példát.

Békekötések és házasságok

A Volgától nyugatra a kunok legkorábban a ruszokkal kerültek kapcsolatba. Noha az óorosz források szerint a kunok katasztrofális hatással voltak a ruszok történelmére, ma már nyilvánvaló, hogy a kunok inkább portyázók–fosztogatók voltak, mint foglalók, ennek ellenére támadásaik jelentős károkat okoztak. Ezek a támadások sok esetben a nomád népek önálló katonai akciói voltak, de gyakran előfordult az is, hogy valamilyik rusz fejedelem szolgálatában portyáztak. Ugyanis a rusz fejedelmek nemcsak háborúskodtak a szomszédságukban 1055 folyamán megjelent kunokkal,⁵ hanem igye-

tán a 11–12. század fordulóján megjelentek Európában, csatlakoztak a „vad” kunokhoz. Területeik a Dontól Hvárezmig húzódtak. A 13. században a törzsből származó harcosok az indiai Delhi Szultánátus uralkodó rétegét alkották. A törzs neve megjelenik mongol kori kínai és muszlim forrásokban, sőt az ilhánida birodalom élén álló Hülegü latin nyelvű levelében is (GOLDEN, „Cumanica IV.,” 116–117).

⁴ *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores.* XIII. Ed. Pertz, G. H. Hannover – Leipzig 1986. XXIII, 950. (a továbbiakban *MGH SS*). Vö. *Catalogus fontium historiae Hungaricae Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Tom. I., coll. A. F. Gombos, Budapestini [1937], 2005, I, 34.

⁵ *Повесть временных лет.* I–II. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова, Москва – Ленинград 1950, I, 109, 309. (a továbbiakban *PVL*); *PSRL* (1926–1928²) I, 162; *PSRL* II, 151; Vö. *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, trans. and ed. by S. H. Cross – O.P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge 1953, 143.

keztek kihasználni a nomádok katonai erejét az egymás ellen folytatott harcokban.⁶

Bölcs Jaroszlav unokája, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem (1093–1113) felismerte, hogy a fegyveres ellenállás a kunokkal szemben elégtelen. Ezért többszöri összecsapás és vereség után a diplomácia eszközeihez folyamodott. A kunok, értesülve a kijevi nagyfejedelem, Vszevolod (1076–1093) haláláról, követeket küldtek az új fejedelemhez, aki azonban fogságba vetette őket. A kunok ekkor megtámadták a fejedelemséget védő Torcseszk⁷ városát, majd később legyőzték a Szvjatopolk, Vlagyimir Monomah és ez utóbbi öccsének, Rosztyiszlavnak egyesült erőit, és még ugyanabban az évben elfoglalták az előbb említett várost is. Ezt a csúfos vereséget lezárandó 1094-ben Szvjatopolk békét kötött a kunokkal. Ekkor a 11. századi kunok egyik legjelentősebb vezetőjének, a bizánci történelemből is ismert Tugorkannak⁸ a lányát vette feleségül.⁹ Természetesen ez nem jelentett végleges békét, mivel a rokoni kapcsolat sem akadályozta meg Tugorkant abban, hogy alig három évvel később, 1096-ban megtámadja Perejeszlavl városát. A város felmentésére érkező veje seregétől a kunok vereséget szenvedtek, és maga Tugorkan is meghalt. Amikor a csata utáni napon megtalálták

⁶ A rusz fejedelemségek történetére lásd FRANKLIN, S. – SHEPARD, J.: *The Emergence of Rus 750–1200*. London–New York 1996. A kunok segítségét először Oleg Szvjatoszlavics kérte 1078-ban, nagybátyja Vszevolod perejeszlavlai fejedelemmel szemben, vö. *PVL* I, 132, 333; *PSRL* I, 200; *PSRL* II, 191; *The Russian Primary Chronicle*, 165. Egyébként Vszevolod Jaroszlavics 1067 után – mivel meghalt első felesége, IX. Konsztantinosz Monomakhosz lánya – a hagyomány szerint maga is egy kun vezér lányát vette feleségül, akiről a *PVL*-ből tudjuk, hogy az Anna nevet kapta és 1111 októberében halt meg (*PSRL* II, 273). Az általa 1054 és 1073 között irányított terület, Perejeszlavl földrajzi fekvése következtében ő került először kapcsolatba az újonnan megjelent kunokkal 1054-ben.

⁷ A város neve először épp a fent említett események kapcsán 1093-ban szerepel az évkönyvekben. Ekkor a Sztugna és a Rosz folyók által határolt Poros'e terület központjának számított. Magát a területet Kijev védelmének céljából hozták létre, az általunk vizsgált időszakban különböző török nyelvű, Kijev szolgálatában álló töredék nomád népek éltek ott. Maga a város neve az úzokra utal, akik az óorosz forrásokban *топок* néven szerepelnek.

⁸ A 12. század utolsó évtizedének egyik legjelentősebb kánja. Az óorosz forrásokban Тугорканъ. Nevének lehetséges etimológiái: 1. 'született tegin, fejedelem'; 2. 'harkály'; 3. 'kán, aki megjavít, rendbe hoz'. L. БАСКАКОВ, Н. А.: „Имена половцев и названия половецких племен в русских летописях.” in *Тюрская ономастика*, Ред. Кайдаров, А. Т. – Баскаков, Н. А. – Джанузак, Т. Д. – Суперанская, А. Б. Алма-Ата 1984, 75. Vö. RASO-NYI–BASKI, i. m. 759. Tugorkan két alkalommal is szerepel Anna Komnéné *Alexias* c. munkájában Τογορτάν néven. Először 1091-ben a lebunioni csatában támogatja kunjaival I. Alexios Komnénos (1081–1118) bizánci császárt a besenyők elleni harcban, majd később 1094-ben egy bizánci trónkövetelő kíséretében jelent meg a birodalom területén. Lásd ANNA KOMNENA: *Alexias*, in *Patrologia graeca*. Ed. J.-P. Migne. vol. 131, 79–1212, 617–618; 723–724; vö. *The Alexiad of Anna Comnena*, trans. from the Greek by E. R. A. Sewter Harmondsworth. 1979, 253, 302; *Anna Komnene: Alexias*. übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von D. R. Reinsch. Köln 1996, 274, 327.

⁹ *PVL* I, 148, 349; *PSRL* I, 218–226; *PSRL* II, 216; *The Russian Primary Chronicle*. 179.

Tugorkan holttestét, Szvjatopolk, annak ellenére, hogy apósa az ellensége volt, nem feledkezett meg rokoni kötelességeiről, s a holttestet Kijevbe vitte, ahol eltemettette.¹⁰

A kunok a kor másik híres kijevi nagyfejedelméhez, Vlagyimir Monomahhoz (1113–1125) is több házassági kapcsolattal kötődtek.¹¹ 1108 januárjában Vlagyimir Monomah fia, Jurij Dolgorukij, a későbbi vlagyimir-szuzdali fejedelem egy Aepa¹² nevű vezérnek

¹⁰ PVL I, 151, 352; PSRL I, 231–232; PSRL II, 221–222; *The Russian Primary Chronicle*, 183.

¹¹ Vlagyimir Monomah egyik házasságával kapcsolatban is felmerült, hogy egy kun nőt vett feleségül. A forrásunk azonban nem egyértelmű, ugyanis a fejedelem Intelmeiben a következő szerepel: „и по Рождестве заключили мир с Аепою, и, взяв у него дочь”. „Karácsonykor békét kötöttünk Aepával, és (feleségül) elvéve tőle lányát ...”; lásd PVL I, 99, 363; vö. PSRL I, 250, *The Russian Primary Chronicle*, 214. Majd később, a forrás szerint – amint fent is áll – 1108-ban fia, Jurij Dolgorukij számára viszi Aepa lányát feleségül: „В том же году, в том же месяце, пошел Владимир, и Давыд, и Олег к Аепе и к другому Аепе, и заключили мир. И взял Владимир за Георгия Аепину дочь, Осеневу внучку, а Олег взял за сына Аепину дочь, Гиргеневу внучку, месяца января в 12-й день.” „Ugyanabban az évben, ugyanabban a hónapban Vlagyimir, David és Oleg elment Aepához és a másik Aepához, és békét kötöttek. És Vlagyimir Aepa leányát, Oszen unokáját vette Jurij feleségül, Oleg meg a fiának Aepa leányát, Girgen unokáját választotta feleségül január 12-én.”, lásd PVL I, 186, 389; vö. PSRL I, 282–283; PSRL II, 259; *The Russian Primary Chronicle*, 204. Noha a forrásunk nem állítja azt, hogy bármelyik Aepának is két lányát vitték volna feleségként a rusz fejedelmek, sőt az sem szerepel, hogy az apa és fia egy kun vezér két lányát vette volna feleségül, a másodlagos szakirodalomban az is olvasható: Vlagyimir Monomah egyik felesége is kun vezér lánya volt. Войтович, Л.: *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000. <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn.htm>. 2008. június. 14. 18³⁵.

¹² A nevük etimológiája *aj* ‘hold’, az *apa, opa* ‘ős, nagypapa, nagyanya, apa’ (GOLDEN, „Cumanica IV.”, 108). Baskakov még ad néhány magyarázatot: 1. *aj* ‘hold’ + *oba* ‘nemzetség, törzs; 2. *aja* ‘úr, uralkodó’ + *apa*, ami tiszteleti név, jelentése ‘nagybáty’; 3. *aju* ‘medve’ + *apa* ‘nagybácsi’; 4. *aju* ‘medve’ + *aby* tulajdonnév (БАСКАКОВ, „Имена...”, 59). Lehetséges, hogy az *Aj* nemzetség vezetője, de az sem kizárt, hogy egyszerűen személynév. RÁSONYI („Kuman...”, 111) és PRITSAK („The Polovcians...” 333, 335) az *Aj-opa* és az óorosz évkönyvekben később megjelenő Kajepicsi (Qay-opa) között kapcsolatot tételeznek fel. Úgy gondolják, hogy a szó eleji *q* bizonyos kipcsak nyelvjárásokban eltűnt, így keletkezett az *Aj-epa*. A *qaj*-ok a proto-mongol nyelvű hsien-pi társasághoz tartozhattak, majd az orhoni feliratokon, mint tatabik szerepelnek. A 11. század első negyedében az Észak-Kínát meghódító kitajok fennhatósága alá kerültek. Al-Marwāzī szerint a *qaj*-ok üldözték a *qūn*-okat nyugatra. A 11. század utolsó harmadában al-Kāšgārī török nyelvű népként a Karahanida Kaganátus szomszédságában említi őket. Lásd MAHMŪD AL-KĀŠFĀRI: *Compendium of the Turkic dialects (Dīwān luyāt at-Turk) I–III*, Ed. and transl. By R. Dankoff – J. Kelly, Duxbury (Massachusetts) 1982–1985. I, 82, 83). Egyes csoportjaik még nyugatabbra, a Kijevi Rusz szomszédságában is megjelenhettek. Golden úgy gondolja, hogy az óorosz forrásokban 1146-ban megjelenő „fekete süvegesek” – ez a feltehetően különböző törödék nomád népekből, így úzokból, besenyőkből álló társaság a rusz fejedelmeket támogatta – részeinek tekinthetők (GOLDEN, „Cumanica IV.”, 108–109).

a lányát vette feleségül, aki a keresztségben az Anna nevet kapta. Ugyanekkor unokatestvére, Oleg fia, Szvjatoszlav¹³ egy másik Aepának a lányát vette feleségül. Ezekre a házasságokra a PVL szerint 1107. január 12-én került sor, az évkönyv szerkesztéséből adódóan azonban 1108. januárjára datálhatók.¹⁴ Ha így van, akkor a házasságok a kunok számára vereséggel véget érő 1107. évi háborúskodást lezáró békekötés részének tekinthetők. De azt sem lehet teljességgel kizárni, hogy az ekkor még perejeszlavli fejedelem, Vlagyimir Monomah diplomáciai lépéséről volt szó, amellyel a kunok egy részének támogatását igyekezett megszerezni.

1117-ben Vlagyimir Monomah egy másik fiát, Andrejt, a későbbi volhiniai és perejeszlavli fejedelmet a már említett Tugorkan unokájával házасította össze. Ez a dinasztikus kapcsolat azt az 1116 nyarán vezetett sikeres rusz hadjáratot zárta, amelynek során három kun várost Szugrovot, Sarukant¹⁵ és Balint is elfoglalták a Vlagyimir Monomah fia vezette hadak.¹⁶

A 12. században is létesültek dinasztikus kapcsolat a kunok és a rusz fejedelmek között.¹⁷ Van azonban egy több évtizedes időszak, nagyjából Vlagyimir Monomah halála (1125) után és az 1150-es évek között, mikor a kunok nem vezetnek önálló hadjáratokat a rusz területek ellen, hanem az egymás ellen harcoló fejedelmeket támogatják küzdelmeikben. Érdekes módon ebben az időszakban a források alapján nem jöttek

Magáról a két Aepáról nem sokat tudunk. Az egyik Aepa (?) később, 1117-ben is megjelenik a forrásokban, ekkor a volgai bolgárok ellen vezet hadat, akik azonban nem vállalták a nyílt harcot, hanem megmérgezték a kun vezért (*PSRL* II, 285). Lehetséges, hogy Jurij Dolgorukij apósa lehetett ez a volgai bolgároknál meghalt Aepa, ugyanis 1120-ban a rusz fejedelem is hadat vezet a volgai bolgárok ellen (*PSRL* I, 292; *PSRL* II, 285–286).

¹³ Szvjatoszlav Olgovics 1136-ban megözvegyült. A második, novgorodi feleségétől született fia Igor, az „Ének Igor hadáról” hőse, aki – mint a későbbiekben részletesebben kitérek rá – a kunoktól elszenvedett veresége után fiát házасította össze Koncsak kán lányával.

¹⁴ Az évkönyv 1107-es bejegyzésének felépítése azonban ellentmondásos. Ugyanis előbb a kunok Lubnánál augusztus 12-én elszenvedett vereségéről számol be, majd januári eseményeket jegyez fel az évkönyv szerkesztője: „Abban az évben, január hónap 4. napján a fejedelem asszony, Szvjatopolk anyja meghalt. „Ugyanabban az évben, ugyanabban a hónapban Vlagyimir, David és Oleg elment Aepához és a másik Aepához, és békét kötöttek. És Vlagyimir Aepa leányát, Oszen unokáját vette Jurij feleségéül, Oleg meg a fiának Aepa leányát, Girgen unokáját választotta feleségül január 12-én. Február 5-én éjjel, hajnal előtt rengett a föld.” A következő 1108-as év eseményeinek leírása pedig júliussal kezdődik, lásd *PVL* I, 180, 389; vö. *PSRL* I, 282–283; *PSRL* II, 259; *The Russian Primary Chronicle*, 204; vö. *PSRL* II, 259. Vagyis az 1107. év alatt álló januári események 1108 elején zajlottak le.

¹⁵ A Шарукань nevű kun város az egyik legjelentősebb kun csoport vezetőjének az ún. „polovcii dikii”, azaz ‘vad’ polovec nevű társaság vezetőjéről, Sarukanról – nevének etimológiája: ‘sárkány’ (БАСКАКОВ, „Имена...”, 77; vö. RÁSONY–BASKI, *i. m.* 686) – kaphatta nevét. Sarukan unokája a már említett Koncsak.

¹⁶ *PSRL* II, 284–285.

¹⁷ De Baumgarten 12 kunokkal kötött házassági kapcsolatról tud. DE BAUMGARTEN, N.: *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du XIIIe siècle*. Rome, 1927.

létre dinasztikus kapcsolatok sem.¹⁸ Természetesen az önálló portyák újra indulásával ismét megjelentek a dinasztikus házasságok is.

Ennek a századnak az egyik legismertebb házassága – az Ének Igor hadáról c. hőskölteménynek köszönhetően – Igor novgorod-szeverszkiji fejedelem fiának, Vlagyimirnak a házassága. Miután apja 1185-ben vereséget szenvedett a kunoktól, a békekötés egyik része azon, hogy Vlagyimir Igorevics Koncsak kun vezér lányát vette feleségül.¹⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasság ötlete már a sikertelen rusz hadjárat előtt is felmerülhetett, ugyanis Igot már a fogsága idején Koncsak apatársának, nászúrának nevezte.²⁰ De természetesen az sem zárható ki, hogy a hősköltemény szerzője csak előrevetítette a házasság tényét.

Szövetségek és házasságok

A kunok jelentős szerepet töltek be a Balkán-félsziget politikai és katonai történetében is.²¹ A II. Bolgár Császágot 1186-ban kun segítséggel megalapító Aszenida-dinasztia²² tagjai maguk is kun eredetűek voltak.²³ A birodalmat alapító Aszen²⁴ és Péter

¹⁸ ПЛЕТНЕВА С.А.: *Половцы*, Москва 1990, 109.

¹⁹ *Энциклопедия „Слова о полку Игореве”* в 5 томах, Ред. кол.: Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.) Санкт-Петербург 1995, Т. I. 9–14, 14. Vö. „Így beszél Koncsak Gzakhhoz: «Ha a sólyom [Igor – K.Sz.] fészkeére száll, / a sólyomfit [Vlagyimir– K.Sz.] behálózzuk/ szép kicsi lány szépségével. »,» (Ének Igor hadáról – Képes G. ford., 46)

²⁰ КАГАН, М.Д.: „Кончак”, in *Энциклопедия „Слова о полку Игореве”*, Т. III. 74–76, 75.

²¹ RÁSONYI L.: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*, Budapest 1981, 134–138; RÁSONYI L.: „Turcs Non-islamisés en Occident (Pétchéhénegues, Ouzes et Qiptchaqs et leurs Rapports avec les Hongrois)”, in *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period*, ed. H. R. Roemer, Berlin 2000, 303–331., a vonatkozó rész, 315–316, 322–323; VÁSÁRY I.: „Cuman warriors in the fight of Byzantium with the Latins.” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 57. no. 3, 263–270; VÁSÁRY I.: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365*. Cambridge, 2005.

²² RÁSONYI, *Hidak...*, 135–136; RÁSONYI, „Turcs...” 315; VÁSÁRY I.: „Origins and possible Cuman affiliations of the Asen Dynasty”, *Archivum Ottomanicum* 13, 335–345; VÁSÁRY, *Cumans...*

²³ VÁSÁRY, *Cumans...*, 33–42.

²⁴ Aszen és családja feltehetően kun eredetű volt, erre utalhat a nevük is, amely a török népek-nél közismert *Esen*-ként olvasandó, és amely az *äsän* ‘egészséges’ jelentésű török közszóból származik (RÁSONYI, *Hidak ...*, 136; vö. RÁSONYI–BASKI, *i. m.* 264–265). *Асунь* és *Осень* alakban fordul elő az óorosz forrásokban is a név, és szerepel az egyik Аера arjaként (*PSRL* I, 283; *PSRL* II. 259; *PVL* I, 187, 389; *The Russian Primary Chronicle*, 204), aki feltehetően azonos az 1082-ben meghalt kun fejedelemmel (*PSRL* I, 205; *PSRL* II, 196; *PVL* I, 135, 336; *The Russian Primary Chronicle*, 168). Baskakov szerint etimológiája: a már előbb említett ‘egészséges’, valamint ‘hadd nőjön’ (БАСКАКОВ, „Имена...”, 61). Egyes kutatók szerint a türök Asina nemzetségből származott az előbb említett Aszen, majd a II. Bolgár Császágot alapító dinasztia is. Lásd KLYASHTORNIJ, S.G.: „The Polovcian Problem (II): Qipčaqs, Comans,

halála után öccsük, Kalojan került a cárság trónjára (1197–1207), aki, hogy a Dunától északra élő nomád rokonai támogatását továbbra is biztosítsa, egy kun vezér lányát vette feleségül. Unokaöccse és utóda, Boril (1208–1218), ugyanazon megfontolásból, mint elődje, és hogy hatalmát legalizálja, feltehetően nagybátyja, Kalojan özvegyét vette feleségül.²⁵ Noha nincsenek adataink a házasságok körülményeiről, nyilvánvaló, hogy mindkettő a Dunától északra élő kunokkal való szövetség erősítése érdekében kötött. Dinasztikus kapcsolatainknak köszönhetően az Aszenidákat nomád rokonaik nemcsak Bizánc, de később a Latin Császárság elleni harcaikban is támogatták.²⁶

A kelet-európai tatárjárás kezdete (1236) következtében a térségben a politikai helyzet jelentősen átalakult. A korábban fontos politikai tényezőnek számító kunok szállásterületeit elpusztították az újonnan megjelent hódítók. A mongolok elől menekülő kunok egy része 1237 nyarán előzönlötte a Balkán-félszigetet, és megtelepedett Trákiában. A Latin Császárság felismerte a trákiai kunok katonai jelentőségét, ezért egyéb diplomáciai lépések mellett házasságokkal is igyekezett maga mellé állítani a nomádokat.²⁷ A nyugati lovagok 1240-ben Tzurullont a kunok segítségével szerezték vissza a Nikaiai Császárságtól.²⁸ Ezt a szövetséget pecsételhette meg 1241-ben három, Konstantinápolyban jelentős tisztséget betöltő francia lovag házassága három kun hercegnővel. Albericus Trium Fontium szerint Narillaut de Toucy, Konstantinápoly helytartója Ionas rex lányát vette feleségül, míg Guillaume, Geoffroi de Meri fia és

and Polovcians”. *Acta Orientalia* 58 (2005), 243–248, 248. Azonban a két dinasztia közötti kapcsolat nem igazolt (VÁSÁRY, *Cumans...*, 39).

²⁵ Forrásunk utalása szerint ‘feleségül vette szkíta nagynénjét’. Lásd GEORGIUS ACROPOLITA: *Annales*, in *Patrologia graeca*, ed. J-P. Migne, vol. 140, 969–220, 1017–1020. [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1217-1282_Georgius_Acropolita_Annales_\(MPG_140_0969_1220\)_GM.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1217-1282_Georgius_Acropolita_Annales_(MPG_140_0969_1220)_GM.pdf.html). 2008. június 22. 17²⁷.

²⁶ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy 1211 és 1213 között Boril ellen Vidinben kitört felkelés élén három kun állt, és sokan mások is támogatták. A lázadás kitörésének pontos okát nem ismerjük, de a Fine által felsorolt magyarázatok között szerepel, hogy mivel kunok álltak a megmozdulás élén, lehet, hogy ennek oka az volt, hogy Boril a később, 1214-ban Henrikkel kötött szövetség kedvéért elvált kun feleségétől. Lásd FINE, J. V.A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Medieval Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1996, 101. Ennek a lázadásnak a leverésében segített a Boril kérésére II. András által küldött Iwachin szebeni ispán vezette sereg a 1210-es években. L. SZENTPÉTERY I.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 1001–1270*, Budapest 1923, 277–278. Vö. JAKÓ Zs.: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300*, Budapest 1997, 194.

²⁷ VÁSÁRY, *Cumans...*, 63–66.

²⁸ BRÉHIER, L.: *Bizánc tündöklése és hanyatlása. I-II.* („Varia Byzantina – Bizánc Világa” 1.) Budapest 1997, 365; GEORGIUS ACROPOLITA, *i. m.* 1064–1065.

Baldouin d'Hainault,²⁹ II. Baldouin császár egy másik előkelő lovagja pedig egy Saronius nevű kun fejedelem két lányát vette feleségül.³⁰

A szövetségekötést megpecsételő utolsó dinasztikus kapcsolat, amelyet a munkámban ismertetek, a tatárjárás után, a Magyar Királyság területén jött létre. IV. Béla magyar király (1235–1270) a mongol pusztítás után, valamikor 1244 és 1246 között, újabb támadástól tartva, ismét behívta országába a kunokat. Míg az 1239-ben a Magyar Királyság területére menekült Köten és a király közötti szövetségekötés alkalmával nem került sor házasságra,³¹ a tatárjárás utáni kun–magyar szövetséget már házassággal pecsételték meg.³² 1247-ben IV. Béla hétéves fiát, a későbbi V. Istvánt (1270–1272) a kunok „királyának” lányával jegyezték el.³³ A kislány, aki a budai dominikánus kolostorban a házasságkor, azaz 1254-ben vette fel a kereszténységet, az Erzsébet nevet kapta.³⁴ Ebből a házasságból született az utolsó előtti Árpád-házi király, IV. (Kun) László (1272–1290). Erzsébet, a „legszebb Árpádházbeli királyné”³⁵ apja valószínűleg

²⁹ Plano Carpinitól tudjuk, hogy Baldouin d'Hainault járt a mongoloknál Toucy-i Fülöp követésével. Vö. *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, vál., bev. jegyz.: Györffy Gy., ford. Gy. Ruitz I., Budapest 1986, 238, 445.

³⁰ *MGH SS XXIII*, 950; GOMBOS, *i. m.* 34.

³¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque Stirpis Arpadianae gestarum*, ed. E. Szentpétery I–II, Budapestini 1937, II, 567–568; vö. *A tatárjárás emlékezete*, szerk. Katona T., Budapest 1981, 112–113, a vonatkozó rész ford. Horváth J. (továbbiakban *A tatárjárás emlékezete*)

³² Erre a kun–magyar szövetségre vonatkozó forrásunk Plano Carpini útleírásának a luxemburgi kéziratának a függelékében szerepel, és tulajdonképpen IV. Béla mongolokhoz küldött követeinek a jelentését tartalmazza arról, hogy Gújük (1246–1248) kánna emelése után rögtön bejelentette a „nyugati népek” elleni háborút. Erről értesülve a magyar uralkodó „annyira megrendült és megfélemedett, hogy királlyá választott fiát a kun király lányához adta ...” (GYÖRFFY, *i. m.* 200, 436–437).

³³ A forrásunk ugyan már „lakodalomról” beszél (GYÖRFFY, *i. m.* 200), de valószínűbb, hogy az ekkor mindössze 7–8 éves István és Erzsébet házasságára később, csak 1254-ben került sor. Ezt egy domonkosrendi forrás is alátámasztja, amely alapján az 1254 májusában a Szent Miklós kolostorban tartott budai nagykáptalanon – mikor Erzsébet apja és hívei felvették a kereszténységet – került sor a házasságra. L. *Gerardi de Fracheto Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV*, recensio prior. Ed. B. M. Reichert – J. J. Berthier („Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica”, I.), Lovanii 1896, 338. Vö. SZÜCS J.: *Az utolsó Árpádok*, Budapest 2002, 32.

³⁴ Erzsébet megkeresztelésére: „uxor regis Stephani Cumana natione, licet baptizata”. Lásd IOANNIS DE MARIGNOLIS: „Chronicon Bohemorum.” In: *Fontes rerum regnum Bohemiae v elektronické podobě*. <http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/chronica/IOHANNIS%20DE%20MARIGNOLIS.htm> 2008–07–15. 11³⁴.

³⁵ WERTNER M.: *Az Árpádok családi története*, Nagybecskerek 1892, 505. Hogy Erzsébet valóban szép lehetett, az is alátámasztja, hogy korának legnagyobb bizánci polihisztor Georgiosz Pakhümerész (1242–1310 k.) munkájában a következőket írja: „[...] Paionia [Magyarország – K.Sz.] királya, aki egy igen szép asszonyt vett – éppen szépsége miatt – fe-

az a Szaján (Zeyhan) fejedelem volt, akit IV. Béla egy 1255-ös oklevelében „rokonának” nevez.³⁶ Később Erzsébet egy 1273-ban írt oklevelének kettős pecsétjének előlapján a körirat az apját némi túlzással „imperatornak” nevezi: „+ ELISABET DEI GRATIA REGINA VNGARIE ET FILIA + (a belső körben) IMPERATORIS CVMANORVM”.³⁷ Ismert, hogy a magyar király elsősorban országának védelme érdekében hívta be újra a kunokat az országába,³⁸ ugyanakkor a bevonuló kunokkal egy olyan tömeget nyert, amely kizárólag a királyi hatalomtól függött. A magyar király a kunokkal pogány módon szerződést kötött, a forrásból az is ismert, hogy a lakodalmon „a kunok közül tízen összejöve, megesküdtek szokásuk szerint karddal kettévágott kutyára, hogy a magyarok földjét meg fogják védelmezni, úgy mint a király hívei, a tatárok

leségül, egy a kunok közül való hadifoglyot, mint mondják [...]”. L. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini Historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenditium*, összegyűjt., ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Moravcsik Gy., Budapest 1988, 324. Vö. GEORGES PACHYMÉRÈS: *Relations historiques*. I–II. Édition, introduction et notes par A. Failler, traduction française par V. Laurent. („Corpus Fontium Historiae Byzantinae” 24/1.), Paris 2006², 412–413. Természetesen a forrásunk téved, V. István felesége nem volt hadifogoly.

³⁶ „Zeyhanus karissimus cognatus noster, dux cumanorum [...] dicti cognati nostri ducis Zeyhani”. *Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus*, stud. et op. E. Nagy., Budapest 1891, VIII. 62; vö. SZENTPÉTERY, *i. m.* 329.

³⁷ A pecsétre l. SZABÓ K.: *Kún László 1272–1290*, Budapest 1886, 8, 131; MARCZALI H.: „Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)”, in *A magyar nemzet története*, II, szerk. Szilágyi S., Budapest 1896, 558, 696; PÁLÓCZI HORVÁTH A.: *Besenyők, kunok, jászok*, Budapest 1989, 68, 115.

³⁸ „A kunokat is befogadtuk országunkba, s ó, fájdalom, ma pogányokkal védelmezzük országunkat [...] Mi több, a keresztény vallás védelmére elsősülött fiunkhoz kun nőt kapcsoltunk a házasság kötelékével, hogy ezáltal a rosszabbat elkerüljük ...” (*A tatárjárás emlékezete*, 342, Ruitz I. ford.; vö. *Codex Diplomaticus Hvmgariae Ecclesiasticvs ac Civilis*. Studio et opera G. Fejér. IV/II. Budae, 1829, 218–224, 221) IV. Béla a pápához írt levelének keltezése vitatott, egyesek szerint 1250-ben (*A tatárjárás emlékezete*, 344), míg mások szerint 1254-ben íródott (MARCZALI, *i. m.* 513). Szentpétery hangsúlyozza, hogy nehéz az évszámot meghatározni, de ő is inkább 1250-re datálja a levelet (SZENTPÉTERY, *i. m.* 287–289, 317). A levél hatására Wertner azt állítja, hogy IV. Béla tisztában volt azzal, hogy fia számára ez rangon aluli házasságnak minősül, és ezért mentegetőzik, hogy „*filio nostro primogenito, Cumanam quandam conjuximus*”. Úgy gondolja, hogy ez a rész – vagyis, hogy IV. Béla nem hangsúlyozza menyének esetleges előkelő származását – bizonyítja, hogy nem lehet Kötöny lánya Erzsébet (WERTNER, *i. m.* 503–505). Nem úgy, mint Plano Carpini úti jelentésének luxemburgi kézírata, amelyben a kunok királyának lányaként említi (GYÖRFFY, *i. m.* 200), noha a kéziratban *Romanorum* áll nyilvánvaló, hogy *Komanorum* a helyes (GYÖRFFY, *i. m.* 437).

és barbár népek ellen”.³⁹ Tehát nyilvánvaló, hogy István és Erzsébet házasságát is politikai szövetségekötést követő dinasztikus kapcsolatnak tekinthetjük.⁴⁰

Ismeretlen előzményű dinasztikus kapcsolatok

Az eddig tárgyalt házasságok béke- és szövetségekötésekhez kapcsolhatók, van azonban néhány olyan frigyről is adatunk, melyeknek pontos körülményeit nem ismerjük. De a forrásoknak köszönhetően jelentőségük és következményeik nyilvánvalók.

A 12. században a kunok nem csak a rusz fejedelmekkel álltak dinasztikus kapcsolatban. A grúz történelem egyik legnagyobb uralkodójának, IV. (Építő) Dávidnak⁴¹ (1089–1125) a második felesége a híres „vad” (dikii) kun vezér, Sarukan⁴² unokája volt, kinek csak trónnevét, az iráni eredetű *Guaranduht*⁴³ ismerjük. A dinasztikus házasság közvetlen előzményeit nem tudjuk pontosan rekonstruálni, a következményei azonban jól ismertek a grúz forrásoknak köszönhetően. A *Grúz krónika* szerint ugyanis a családjával együtt a kaukázusi országba bevonuló 40 000 harcos⁴⁴ nemcsak a külső ellenséggel szemben, de a központi hatalom koncentrációját ellenző arisztokrácia elleni

³⁹ GYÖRFFY, i. m. 200.

⁴⁰ Eredményeit tekintve Berend Nóra úgy véli, hogy ez a házasság hozzájárult a kun előkelő réteg gyors asszimilációjához: BEREND, N.: *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000–1300*, Cambridge 2001, 261–262.

⁴¹ A grúzok egyik legjelentősebb uralkodóját, Dávidot katonai és politikai sikerei következtében János pappal is azonosították. Lásd LORDKIPANIDZE M.: *Georgia in the XI–XII Centuries*. <http://www.georgianweb.com/history/mariam/index.html>. 2008. június. 21. 19⁰³. A Grúz Királyság fénykorának tekinthető uralkodása következtében már kortársaitól a „Helyreállító” vagy „Újjáépítő” (*agmasenebeli*) melléknevet kapta. Dávid erőskezű és nagyszerű uralkodó, valamint kitűnő hadvezér volt. Az ő és utódai uralkodása idején Grúzia kaukázusi nagyhatalommá vált. Ő és dédunokája, Támár királynő (1184–1212) a grúz egyház szentjei. Lásd BRYER, A.: „Preface.” in *The Georgian Chronicle. The period of Giorgi Lasha*, text ed. by S. Qaukhchishvili, trans. K. Vivian, pref. by A. Bryer, Amsterdam 1991, I–XXII, X; vö. PAPANAKIS, A. – MEYENDORFF J.: *A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése. Az egyház 1071 és 1453 között* („Varia Byzantina – Bizánc Világa” 6.), Budapest 2002, 202.

⁴² Šarukanról és családjáról lásd a 3. és a 11. jegyzetet, valamint КАГАН, М. Д.: „Шарукан”, in *Энциклопедия „Слова о полку Игореве”*: в 5 томах. Ред. кол.: Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.), Санкт-Петербург 1995, Т. III. 218–219.

⁴³ Az ő testvére a már többször említett Koncsak.

⁴⁴ A forrás 40 ezres adata természetesen nem vehető szó szerint, pusztán arra utal, hogy a bevonuló kunok száma nagy volt. A harcosok családjukkal együtt költöztek be a Grúz Királyságba, ahol a grúz uralkodó ellátta állatokkal és eszközökkel, majd letelepítette őket. Feltehetően ez nem egy tömegben történt, mivel az uralkodó célja gyors asszimilálásuk volt (GOLDEN, „Cumanica I...”, 64). Ez a folyamat meglepően rövid idő alatt végbement, vagyis a Magyar Királyság területére betelepített kunokhoz képest gyors volt a krisztianizációjuk és beolvadásuk a grúz népességbe.

harcban is segítette IV. Dávidot, majd utódait. Az orosz évkönyvek alapján Otrok⁴⁵ Vlagyimir Monomah elől menekült el a dél-orosz steppéről a Dariel-szoroson át a Grúz királyságba.⁴⁶ De nem csak menekült, hiszen a grúz források tanúsága szerint veje, a grúz uralkodó hívta Grúziába⁴⁷ az országát pusztító szeldzsükök ellen, és az ő segítségével nyerte meg 1121-ben a híres Tbiliszi melletti csatát.⁴⁸ Vlagyimir Monomah 1125-ben bekövetkezett halála után Otrok testvérének, Szircsannak⁴⁹ a hívására ugyan visszatért a dél-orosz steppére, kunjainak egy része azonban – akik a ruszok támadásainak következtében, valamint menekülésük közben állatállományuk jelentős részét elveszíthették – a Grúz Királyság területén maradtak, fokozatosan felvették a kereszténységet és a mongol hódításig jelentős szerepet tölthettek be Grúzia történetében.⁵⁰ Vagyis Grúzia nagyhatalommá válását részben egy sikeres dinasztikus kapcsolatnak, és így a kunok támogatásának köszönheti.

A 13. század elején a kunok és a rusz fejedelmek kapcsolata viszonylag békésnek mondható. Ebben az időszakban sem a ruszok nem vezettek hadjáratokat a steppére, sem a kunok a rusz területekre. Csak a nyugati kun törzsek közül vettek egyesek továbbra is részt a rusz fejedelmek egymással folytatott harcaiban.

A korszak egyik jelentős rusz fejedelme és a kunok talán legjelentősebb vezetőjének lánya közti házasságra is ekkor kerül sor. II. Jaroszlav Vszevolodovics⁵¹ (1191–

⁴⁵ Az óorosz évkönyvek *Отрок*-ja, és a grúz források *Atraka*-ja kűtfőink alapján részben Vlagyimir Monomah elől menekült át a Kaukázuson, másrészt pedig a grúz uralkodó hívására hagyta el korábbi szállásterületét, amit a Donyec középső folyásának vidékére lokalizálnak (PLETNEVA, *i. m.* 95).

⁴⁶ PSRL II, 716.

⁴⁷ *The Georgian Chronicle*, 19.

⁴⁸ *The Georgian Chronicle*, 23–25. Az 1121 augusztusában a grúz uralkodó seregében a 40 ezer grúz mellett mintegy 15 ezer kun és 500 alán, valamint 200 keresztes is harcolt (LORDKIPANIDZE, *i. m.*). Ez volt a nagy uralkodó legjelentősebb győzelme (GOLDEN, „Cumanica I...”, 73). A grúzok mind a mai napig megünneplik ezt a napot.

⁴⁹ Az óorosz források *Сырчан*-ja. Nevének etimológiái: 1. ‘sárgás, sápadt’; 2. ‘kért dolog, amit kérnek’ (БАСКАКОВ, „Имена...”, 73). Sarukan másik fia, aki a források alapján a Donyec jobb oldali mellékfolyójánál nomadizált (PLETNEVA, *i. m.* 95). Az ő hívására tért vissza Otrok Vlagyimir Monomah halála után a steppére (PSRL II, 716). A Halics-Volhiniai Évkönyv egyik legszebb, folklorisztikus elemekkel tele része meséli el Otrok hazahívásnak történetét. A nagyfejedelem halála után Szircsan egy Or’ nevű bárdot, énekest küldött a testvérehez, és meghagyta neki, hogy mondja el, hogy Vlagyimir meghalt, majd énekeljen neki egy polovec dalt, és ha még ekkor sem akar visszatérni, szagoltasson vele ürömfüvet. Otrok valóban nem akart kezdetben visszatérni, de mikor megszagolta az ürömfüvet, elsírta magát, és úgy döntött, hogy hazatér (PSRL II, 716).

⁵⁰ L. GOLDEN, „Cumanica I.”, 71–86; PLETNEVA, *i. m.* 97; vö. МУРГУЛИЯ, М. П. – ШУШАРИН, В. П.: *Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII веках*, Москва 1998, 153–189.

⁵¹ Jaroszlav Vszevolodovics a mongol hódítás után jó kapcsolatban állt a mongolokkal, több alkalommal is megjelent az Arany Horda vezetőjének ordujában. A 13. század második felében a mongolokhoz utazó Plano Carpini leírja, hogy Jaroszlav Gjúk kán udvarában halt

1246) vlagyimir-szuzdali és novgorodi fejedelem első felesége a híres Jurij Koncsakovics⁵² lánya lett, akit 1206 körül vett el. Hogy jelezzem az összefonódásokat, meg kell említeni, hogy a fejedelem második feleségének, Rosztyszlava-Feodoszijának anyai nagyapja feltehetően a magyar történelemből is jól ismert Kötén~Kötöny volt.⁵³

A 13. század másik két jelentős kun vezére egy testvérpár, Szomogur és a tatárjárás kapcsán a magyar történelemből is jól ismert Kötén.⁵⁴ Ennek az időszaknak egyik je-

meg 1246-ban (GYÖRFFY, *i. m.* 172; vö. GIEBAUF J.: *Die Mongolengeschichte des Johannes von Piano Carpine*, Einführung, Text, Übersetzung, Kommentar. Graz 1995, 119–120).

⁵² Jurij Koncsakovicsal kapcsolatban lásd a 2. és a 3. jegyzetet. A mongolokkal folytatott harcok során halt meg 1223-ban (*PSRL* I, 504; *PSRL* II, 740).

⁵³ ВОЙТОВИЧ, *i. m.* Az orosz szakirodalomban két elképzelés van Jaroszlav Vszevolodovics fiának, Alekszandrnak az édesanyjával kapcsolatban: az egyik szerint a fejedelem második feleségétől született a híres névai győző, vagyis ennek alapján Alekszandr Nyevszkij anyai dédapja Kötén volt. De Baumgarten 1908-as rövid cikke után elterjedt, hogy Jaroszlavnak volt egy harmadik felesége is, aki szerinte a Feodoszija nevet viselte. Baumgarten őt a rjazanyi Igor Glebovics lányának tartotta, és úgy gondolta, hogy Jaroszlav összes gyermekének ő volt az édesanyja. Lásd БАУМГАРТЕН Н. А.: „К родословию великих князей Владимирских, Мать Александра Невского”, in *Летопись Историко-родословного общества в Москве*, Москва 1908, вып. 4 (16), с. 21–23. Kučkij munkájában azonban azt hangsúlyozza, hogy forrásaink alapján Igor Glebovicsnak öt fia volt, lányát vagy lányait pedig nem említik. Ugyanakkor hozzát teszi, hogy – Baumgarten szerint – az 1218-ban 23 évesen férjhez menő lány túl koros menyasszonynak számított volna abban az időben, amikor 12–17 évesen már férjhez adták a lányokat. Kučkij véleménye szerint a kevés forrásos adat alapján inkább Msztyszlav Msztyszlavics Udaloj lánya, Rosztyszlava-Feodoszija lehetett Alekszandr anyja. Lásd Кучкий, В. А.: „Александр Невский – государственный деятель и полководец средневековой Руси”, in *Александр Невский и история России. Материалы научно-практической конференции*, Новгород. <http://bibliotekar.ru/rusNevskiy/index.htm>. 2008. június. 15. Sajnos Alexandr legendája is csak annyit árul el, hogy „... a jámbor életű Feodoszijától született [...]” Lásd „Alekszandr Nyevszkij legendája”, in *Az orosz irodalom kistükré. Ilariontól Ragyiscsevig XI-XVIII. sz., vál., bev., az ismertető szövegeket és a jegyzeteket írta Iglói E., Budapest 1981, 157. (a vonatkozó részt Misléy P. fordította).*

⁵⁴ A testvérek jelentőségére lásd *PSRL* II, 717; ПЛЕТНЕВА, *i. m.* 169. A latin írásos forrásokban szereplő *Kuthen* egy tö. **Küten* alakot, míg az óorosz évkönyvek *Котьянь* egy tö. **Köten* névalakot tükröznek. A kán nevének etimológiája Rásonyi szerint a tö. **köten* ‘ülep’ jelentésű, kánunk esetében pedig lóra termelt ember értelemmel bír (RÁSONYI L.: „Köncsög és Kötöny”, in *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, szerk. Bárczi G. – Benkő L., Budapest 1956, 439–440; RÁSONYI, *Hidak...*, 131; RÁSONYI, „Turcs...”, 321; RÁSONYI–BASKI, *i. m.* 385). Több variációt ismertet Baskakov: 1. *kütek* ‘kurta, alacsony’; 2. *kötäk* ‘fatuskó, farönk’; 3. *köten* ‘végbél’ (БАСКАКОВ, „Имена...”, 69).

Kötén jelentős szerepet játszott előbb a rusz fejedelemségek, majd a Magyar Királyság történetében. Az óorosz évkönyvek először 1202-ben említik (*PSRL* II, 717). Rogerius nagyváradi kanonok Siralmas Énekéből pedig tudjuk, hogy 1241-ben Pesten halt meg (*A tatárjárás emlékezete*, 126; a vonatkozó rész Horváth J. ford.). Köténnel kapcsolatban lásd még POLGÁR Sz.: „Kötöny, kun fejedelem”, in *Tanulmányok a középkori magyar történelemről*, szerk. Homonnai S. – Piti F. – Tóth I., Szeged 1999, 91–102.

lentős dinasztikus kapcsolata Msztyiszlav Msztyiszlavics Udaloj halicsi fejedelem házassága a Kalka mezei csata híres vezérének, Kötennek a lányával. Nem tudjuk pontosan, hogy ez a házasság mikor és milyen körülmények között jött létre. Az biztos, hogy valamikor 1223 előtt kerülhetett sor rá. Az *Első novgorodi évkönyv* szerint Kötén az 1223-as kalkai csata előtt a rusz fejedelmeket a keletről újonnan megjelenő nomád néppel, a mongolokkal szembeni közös fellépésre igyekezett rávenni. Ekkor a forrás Kötént már a halicsi fejedelem apósaként, Msztyiszlavot pedig mint Kötén vejét említi.⁵⁵ A kudarccal véget érő kalkai csata után a jó kapcsolat Kötén és a fejedelem között továbbra is fennmaradt. Feltehetően részben ennek a házasságnak köszönhetően Msztyiszlav hűséges szövetségesehez jutott. Ugyanis Kötén a vejét, annak 1228-ban bekövetkezett haláláig, különböző harcaiban mindig támogatta.⁵⁶ Korábban, 1221-ben a halicsi trónt is a kunok segítségével szerezte meg II. András fiától, a gyermek Kálmán hercegtől.⁵⁷

Összegzés

Szembeötlő, hogy ezeknek a lányoknak a neve legtöbbször ismeretlen, csak az apjukkal, férjükkel való kötődésük révén lehet azonosítani őket, vagyis azáltal, hogy kinek a lányai voltak, majd kinek a feleségei lettek. Ha ismerjük a nevüket, akkor minden esetben a kereszténység felvételekor kapott nevüket, vagy a trónnevüket örítették meg a források. Ez is jelzi, hogy a korszakban másodlagos szerepük volt.

Noha az itt felsorolt dinasztikus kapcsolatokon kívül még számos hasonlóról van adatunk, úgy vélem, hogy az eddig ismertetett házasságok jól illusztrálják, hogy a 11. század közepétől a mongol hódításig a kelet-európai térség egyik politikailag és etnikailag meghatározó népcsoportját, a kunokat majdnem mindegyik szomszédos hatalomhoz házassági szálak is kötötték.

A letelepült és államszervezettel rendelkező keresztény hatalmak dinasztiai általában két esetben léptek házasságra a pogány, törzsszövetségi rendszerben élő kunokkal. Az egyik ilyen, amikor katonailag nem tudtak felülkerekedni a kunokon, így diplomáciai lépésekkel igyekeztek megakadályozni támadásaikat. Ez volt a ritkább. Gyakoribb, hogy egy harmadik ellenféllel szemben fordultak a nomádokhoz katonai segítségért. A kunok zsoldosokként készek voltak bármely hatalom szolgálatába elszegődni, és harci képességeikre a forrásaik tanúbizonysága alapján szüksége is volt a velük szomszédos hatalmaknak.

Figyelemre méltó tény – amint a felsorolt adatokból kitűnik –, hogy a keresztény hatalmak és a kunok közötti házassági kapcsolatok egyoldalúak, vagyis csak a nomádok lányainak a keresztény uralkodókhoz vagy azok fiaikhoz való férjhezmeneteléről

⁵⁵ PSRL III (1950), 62, 265; vö. *Die erste novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion.* (Synodalhandschrift) 1016–1333/1352). Hrsg. v. J. Dietze. München 1971, 95, 192.

⁵⁶ PLETNEVA *i. m.* 169; vö. POLGÁR, *i. m.* 93–94.

⁵⁷ PSRL I, 445; PSRL II, 737–738; vö. FONT M.: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek* („Szegedi Középkortörténeti Könyvtár” 21.), Szeged 2005, 213.

tudósítanak. A felsorolt hatalmak közül leggyakrabban a rusz fejedelmek választottak feleséget maguknak vagy utódaiknak a szépségükről híres kun lányok közül. De maguk a keresztény fejedelmek nem szívesen adták lányaikat a pogány kunokhoz.

A kun vezérek lányai – Saronius két lánya kivételével – a keresztény szemlélet szerint pogányok voltak. Férjhezmenetelük alkalmával azonban felvették a kereszténységet, és néhányukról azt is tudni, hogy jó keresztények maradtak halálukig. Erre példa, hogy a pogány módon Konstantinápoly falain kívül eltemetett Ionas rex lánya férje halála után, a korabeli szokásokhoz hűen, kolostorba vonult.⁵⁸ Feltehetően ugyanígy tett Boril bolgár cár kun felesége, amikor férje 1213-ban egy politikailag fontos házasságot kívánt kötni Henrik latin császár unokahúgával.⁵⁹

A kunok és a ruszok közötti kapcsolatok egyoldalúságát első látásra megcáfoló adat is felbukkan az óoroszlav évkönyvekben az 1159-es év eseményeinek leírásában. A forrás Msztyiszlav Vlagyimirovics fejedelem mostohaapjának nevezte Baskord kun vezért.⁶⁰ Tehát van egy olyan házasságra is adatunk, mikor kun vezér vesz feleségül rusz fejedelmi házból származó nőt. Ez azért rendkívüli, mert sem korábban, sem később nem kerül sor ilyenre a források alapján. Pletneva szerint a százéves nomád és rusz kapcsolatok megsértése volt ez a házasság. Számos esetben tudunk ugyanis olyanról, hogy a rusz fejedelmek nemcsak a kun lányokat, de az alávetett fekete süvegeseknek, a perejzlavli torkoknak vagy a fekete süvegesek egyik ágának, a csernyigovi kouveknek lányait vették feleségül. De a rusz uralkodók soha nem adták nőrokonaikat a steppei vezetőkhöz.⁶¹ A krónikairó is hangsúlyozza a korábban említett házasságnak az „önkéntességét”, vagyis utal arra, hogy ebben az esetben nem az történt, hogy a rusz fejedelem apa adja lányát egy kun vezérhez, hanem Msztyiszlav özvegy anyja „futott a polovecekhez és követte őt [Baskordot – K.Sz.]”.⁶²

Pletneva szerint az egyoldalú házassági kapcsolatoknak tulajdonképpen politikai-hatalmi magyarázata van. Szerinte gyakran előfordult, hogy a rusz fejedelmek gyengébb helyzetben voltak a kunokkal szemben, mikor az ilyen házasságokra sor került. Ennek ellenére nem adták lányaikat vagy nővéreiket a nomád előkelőkhöz feleségül, ellenben maguk vagy férfi rokonaik számára hozták a steppéről feleséget. Szerinte ezek a házasságok tulajdonképpen a kun törzsszövetség független és befolyásos hatalomként való elismerésének tekinthetők. Mindazonáltal, a kun kánok katonai ereje és a térségben betöltött jelentős szerepe sem volt elég ahhoz, hogy valamely kun vezér egy rusz fejedelem lányával kössön házasságot.⁶³ Ezért rendkívüli Msztyiszlav Vlagyimirovics anyjának története. Ugyanakkor az is igen figyelemreméltó, hogy ezt a „nem engedé-

⁵⁸ *MGH SS XXIII*, 950; GOMBOS, *i. m.* 34.

⁵⁹ FINE, *i. m.* 101.

⁶⁰ „бо к нему Башкорд в 20 тысяч отчим Мстислава Владимировича” (*PSRL II*, 501).

⁶¹ PLETNEVA, *i. m.* 104.

⁶² „бе бо мати его бежала в половци и шла за него” (*PSRL II*, 501).

⁶³ PLETNEVA, *i. m.* 104.

lyezett” vagy nem hivatalos rokoni kapcsolatot sem a kunok,⁶⁴ sem a rusz fejedelmek nem ismerték el.

Tehát a keresztény lányok férjhez adásának tilalma csak részben magyarázható azáltal a keresztény szemlélettel, amely tiltja a pogány–keresztény házasságokat. Pál apostol korinthusiakhoz írott első levelében ugyanis az áll, hogy a hitetlen fél „meg van szentelve” az ő házastársában.⁶⁵ Vagyis az ilyen házasság a hittérítés az egyik eszköze is lehet. Ennek ellenére az egyház tiltotta. Azonban, mivel a politikai realitások háttérbe szorították az előírásokat,⁶⁶ ha sor került rájuk, akkor az egyház ezeket a házasságokat is kénytelen volt elfogadni,⁶⁷ természetesen csak abban az esetben, ha a pogány fél felvette a kereszténységet. Ezt azonban lehetetlen volt ellenőrizni, ha a keresztény lányok mentek nomádokhoz férjhez. Ezzel magyarázható, hogy olyan eset, mikor egy nomád vezető lányát férjhez adják egy keresztény uralkodóhoz viszonylag gyakori, míg ennek ellenkezője az általam vizsgált népeknél egyetlen alkalommal fordult elő.

⁶⁴ A forrásunkból kiderül, hogy Baskord nem támogatta mostohafiát, sőt a vele és szövetségeseivel szembenálló Izjaszlávot támogatta, akit abban az évben üldöztek el a kijevi nagyfejedelmi székéből. Ugyanakkor Msztjiszlav sem örvendett a steppei rokonságnak, ugyanis mikor a kunok Izjaszlávval együtt visszavonultak Belgorodtól Jurevhez, berendiket küldött utánuk, akik a kunok közül sokakat fogságba ejtettek, mások menekülés közben a Rosz folyóba fulladtak (PSRL II, 502).

⁶⁵ 1Kor 7, 12–14.

⁶⁶ Ezt jól illusztrálják a Boril idejében kötött dinasztikus kapcsolatok. Már maga Boril házassága is a kánonjog alapján törvénytelen volt, ugyanis harmadfokú volt a rokoni kapcsolat közte és nagybátyja özvegye között. A Henrikkel kötött szövetséget Boril nevelt lánya és Henrik házassága pecsételte meg. Majd később ő maga is elvált és elvette Henrik egy unokahúgát. Ez a két házasság is kánonjogi törvényekbe ütközött, egyrészt mert az apa és nevelt lánya számára tilos volt unokahúggal és nagybácsival házasságra lépni. Ugyanis a házasságok következtében Henrik Borilnak nemcsak veje, de nagybátyja is lett. Lásd LEVIN, E.: *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900–1700*, New York 1989, 155.

⁶⁷ Meg kell jegyezni, hogy Rusz Fejedelemségek területén a török nevű emberek számának növekedése, és fordítva, a steppén a keresztény nevek elterjedése a két világ közötti rokoni, hivatalos, diplomáciai kapcsolatok gyakoriságára és folyamatosságára utalnak. Ezek nemcsak a legmagasabb, fejedelmi szinten léteztek, hanem a druzsinák, ill. a városiak és a földművesek között is léteztek. A két egymás szomszédságában élő nép közötti kapcsolatok a források tanúsága szerint intenzívek voltak (PLETNEVA, i. m. 108).

SZILVIA KOVÁCS

Dynastic Relations between the Cumans and the Neighbouring States

Medieval nomads were regarded as warlike peoples as the chroniclers of the neighbouring civilisations recorded the attacks of the nomads against their kingdoms. The information was usually one-sided, since the writers of the attacked sedentary countries had a negative attitude towards their enemies. During the long history of relationship between the settled civilizations and the nomads the traditional accents fell on the wars against each other. In reality there was of course cooperation between nomads and the neighbouring empires including trade, diplomacy, conversion and cultural influence. A special field of contacts was the dynastic marriage, which had political connotations such as the part of a peace-treaty concluding a war or entering into alliance.

This essay focuses on dynastic marriages of the Cumans with the neighbouring states i.e. the Rus Principalities, the Georgian Kingdom, the Second Bulgarian Empire and the Latin Empire, as well as Hungarian Kingdom in the eleventh-thirteenth centuries.